

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.27>
УДК 929:1]:316.3

Олег Шевченко,

доцент кафедри джерелознавства
та спеціальних історичних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
кандидат історичних наук,
Київ, Україна

e-mail: olaff@meta.ua
ORCID iD: 0000-0003-3515-298X

Oleg Shevchenko,

Associate Professor of the History
of Source Studies and Special Historical Disciplines
Department,
National Pedagogical Dragomanov University,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

Айрін Кліпенштейн,

магістрантка спеціальності
«Історія (Середня освіта)»
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова,
Київ, Україна

e-mail: Klipenstein.a.a@ukr.net
ORCID iD: 0000-0002-1743-672X

Irene Klipenstein,

Master in History,
National Pedagogical Dragomanov University,
Kyiv, Ukraine

Абеляр та Елоїза: особисті взаємини у соціокультурному контексті XII ст.

Статтю присвячено розгляду непересічних індивідуальностей середньовічного суспільства — філософа П'єра Абеляра та його учениці Елоїзи. Винятковий історичний випадок добре задокументованої інформації про особисті стосунки дозволяє співвіднести світогляд коханців та їхнє життя з соціокультурними реаліями епохи. Проаналізовано автобіографію П'єра Абеляра, листи сучасників, листування Елоїзи з Абеляром. Наголошено на поступках суспільної свідомості XII ст. через призму аналізу світогляду досліджуваних персоналій. Розглянуто конфлікт поглядів індивідуумів з католицькою середньовічною світоглядною системою. Через дослідження трансформації стосунків вчителя та учениці, а в майбутньому — коханців, доведено, що погляди Елоїзи та Абеляра ілюструють діапазон можливостей середньовічного сприйняття особистих взаємин, співзвучний новим викликам епохи, однак невід'ємний від свого часу.

Ключові слова: П'єр Абеляр, Елоїза, вчитель, учениця, високе середньовіччя, шлюб, celibat, сексуальність, оскотчення.

Abelard and Heloise: personal relationship in the socio-cultural context of the 12th century

The 12th century was a controversial period of deepening ecclesiastical influence on all strata of the population, strengthening church prohibitions, expansion of convents; the century of establishing a new stratum of intellectuals, the first rise of women role in society and the formation of the courtly

culture's foundations. Philosopher Peter Abelard and his student Heloise were chosen for examination by us as the bright personalities of the 12th century, a product of medieval society and the voices of their time. An exceptional historical case of well-documented reliable information on the personal relationship allows us to correlate the world-view of lovers and their lives with the socio-cultural realities of High Middle Ages. The aim of the article is a historical analysis of the relationship between the philosopher-teacher Abelard and the student Eloise in the socio-cultural context of the 12th century. In previous studies scholars have only indirectly touched certain aspects of the teacher-student relationship in the context of intimate gender relations of the High Middle Ages. We analysed the autobiography of Peter Abelard, the letters of Abelard's contemporaries, his correspondence with Eloise. We arranged scientific achievements of historians and examined personal life of the couple against the background: tactics of seduction, intimacy, determining and understanding the relationship status, men's standing in society after castration. Emphasis is placed on the progress of 12th century's social consciousness in the light of the personalities' world-view analysis. A division between individual views and the Catholic medieval outlook is analysed. Through the study of the transformation of the relationship between teacher and student, and future lovers, we have shown that the views of Eloise and Abelard illustrate a feasible range of medieval perceptions of the relationship, in tune with the new era challenges, yet integral to its time.

Key words: Peter Abelard, Heloise, teacher, student, High Middle Ages, marriage, celibacy, sexuality, castration.

Взаємини філософа П'єра Абеляра та його учениці Елоїзи є унікальним прикладом інтимних стосунків, які склалися в контексті епохи високого середньовіччя у межах XII ст. у Франції. Унікальною ця історія є з двох причин: по-перше, це рідкісний задокументований історично достовірний приклад гендерних стосунків класичного середньовіччя; по-друге, це прояв індивідуального у колективній свідомості тогочасного суспільства. Другий аргумент проаналізуємо детальніше. За наявними історичними джерелами досліджуємо життя двох людей, котрі існували в християнському соціокультурному контексті своєї доби, але водночас, залежно від ситуації, або ж діяли згідно церковних правил, або ж протидіяли їм, спираючись на власну аргументацію, втім теж без відриву від часу — так званого Овідіанського відродження. Досліджуючи дихотомію особистості та епохи, ми чи не вперше так добре чуємо жіночий голос у всеосяжному «мовчанні середніх віків», а також маємо можливість заглибитися в інтимні, глибоко особистісні переживання середньовічної людини. Дослідження такої унікальної любовної історії в її історичному контексті допомагає глибше зрозуміти саме XII ст. у всій його суперечливості та різноманітності взаємовпливів.

Історики третього покоління школи Анналів — Ж. Ле Гофф (2003, 2008) та Ж. Дюбі (1991, 2002) — продовжували традицію дослідження тотальної історії. Ними були закладені основи розуміння середньовічної ментальності — колективного досвіду та індивідуальної свідомості у межах розвитку духовної культури та її впливу на всі верстви населення.

Проблемі різких світоглядних змін XII ст. присвячена велика кількість медієвістичних праць. Дослідники висвітлюють окремі аспекти взаємин

Абеляра та Елоїзи у контексті інтимних гендерних стосунків епохи високого середньовіччя. Історики Ю. Безсмертний (1991), К. Брук (2002), Ж. Дюбі (1991) аналізують феномен шлюбу в XII ст.; К. Брук додає до цього аналізу світоглядний конфлікт пари. Еволюція поглядів на людську сексуальність є предметом розвідок Р. Караз (2017), О. Тогоєвої (2007, 2018), М. Ірвіна (1997). Біографічний аналіз життя Абеляра та Елоїзи представлений працями дослідників Р. Перну (2005) та Г. Федотова (1924).

Головними джерелами є автобіографія П'єра Абеляра «Історія моїх страждань»¹, листування П'єра та Елоїзи², а також їхнє листування із сучасниками — листи філософа Росцеліна, пріора Фулькона³ (латин. Fulco), абата Петра Вельмишановного (латин. Petrus Venerabilis). Погляд сучасників на описані факти, з одного боку, підтверджує справжність цих подій, а з іншого — дозволяє проаналізувати реалії тогочасного суспільства.

Метою статті є історичний аналіз стосунків філософа-викладача Абеляра та його учениці Елоїзи у соціокультурному контексті XII ст.

XII століття — епоха поглиблення церковного впливу на мирян, посилення церковних заборон, розвитку жіночих монастирів, століття утвердження прошарку інтелектуалів, першого підйому ролі жінки у суспільстві та формування основ куртуазної культури. Саме в цих історичних

¹ Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеляра й Елоїзи. Ісповідь віри Елоїзи / пер. з латин. Р. Паранько. Львів : Літопис, 2004. 136 с. (Далі — Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеляра й Елоїзи).

² Там само.

³ Fulk, Prior of Deuil: Letter to Peter Abelard, (Epistola XIV) // Fordham University: [Веб-сайт]. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/fulk-abelard.asp> (дата звернення: 01.07.2021).

реаліях зароджується історія стосунків П'єра Абеляра та Елоїзи. Ми пропонуємо розглянути їхні постаті у динаміці суспільних змін, умовно розставивши акценти на інтимних моментах стосунків цих осіб, і відповісти на питання, чому їх любовна історія склалася саме таким чином.

П'єр Абеляр народився в 1079 р. в Бретані (поблизу м. Нант) у родині лицаря (Федотов, 1924. С. 12). Абеляр був старшою дитиною і мав успадкувати батьківську професію, однак відмовився від лицарської кар'єри та обрав освіту. У Бретані навчався у номіналіста Росцеліна, завдяки якому познайомився з початками філософії, а після переїзду до Парижа більш поглиблено вивчав філософію у реаліста Гійома. Згодом він починає критикувати обох вчителів і знаходиться у пошуках своєї особистої філософії — концептуалізму.

Про рік народження і походження Елоїзи майже нічого не відомо. Елоїза, за різними свідченнями, належала або до знатного роду (Brooke, 2002. С. 90), або до звичайної заможної родини. Початкову освіту дівчина отримала у жіночому монастирі Аржантей. Подальше навчання Елоїза продовжувала у Парижі під опікою брата матері — каноніка Фульбера.

Французька медієвістка Р. Перну захоплено розповідає про умови зустрічі майбутніх коханців, паралельно описуючи архітектурне планування Парижа XII ст. У цю епоху в Парижі в східній частині острова Сіте розташовувався монастир Нотр-Дам — близько чотирьох десятків щільно розміщених будинків каноніків, в одному з яких жила Елоїза. А південніше знаходилась частина монастиря Трисантія, де Абеляр навчав студентів. Край острова Сіте був вченим осередком Парижа (Pernoud, 2005. С. 51–52).

Філософ-новатор та вчена світська жінка були помітними особами у Парижі, дивували сучасників, діючи за межами усталених норм. Абеляр кинув виклик своєму вчителю Гійому й створив власну філософську школу, неабияк популярну серед молоді. У суперечці з вчителем-номіналістом Росцеліном і вчителем-реалістом Гійомом Абеляр став у витоків новаторської філософської течії — концептуалізму, заклав основи діалектичної схоластики, посягнув на пояснення триєдності Бога. Елоїза на момент знайомства вже була відома своєю освіченістю у всьому королівстві⁴. Як згадуватиме через десятки років абат Ключі Петро Вельмишановний, «я чув тоді, що жінка, хоча і не вільна від пут світу, у вищій мірі трудиться над освітою і заглиблена в заняття світської мудрості. Оскільки твої заняття стали відомі, то (стало відомо і те, що) ти перевищила

усіх жінок і ледве не всіх чоловіків»⁵. Іншими словами, винятковість Елоїзи полягала у поєднанні освіченості зі світським статусом, що суперечило традиційній жіночій ролі в мирянському житті: жіноча освіта була прерогативою черниць, тоді як мирянки опікувалися родинними справами.

За історіографічною традицією прийнято вважати, що зустріч філософа й учениці відбулася у будинку каноніка Фульбера. Абеляр був вмотивований навчати дівчину через власні інтереси: освічена Елоїза здалася філософу вдалою партією, адже стосунки з тією, що «кохається в книжках»⁶, будуть розвиватися на високоінтелектуальному рівні, забезпечуючи потребу не лише в сексуальних втіхах, а й в духовному збагаченні. Філософ обирає Елоїзу як гідну його рівня партнерку, спроможну підтримати як інтелектуальну бесіду, так і романтичне листування.

Як потім саркастично зазначить у листі до Абеляра його вчитель Росцелін, «не шкодуючи довіреної тобі дівчи, яку ти повинен був навчати як студентку, ти, охоплений духом нестримної розпусти, навчив її не сперечатися, а блудити»⁷.

Проживання вчителя і учениці під одним дахом, а також слабкий контроль з боку опікуна Фульбера значно полегшив реалізацію планів чоловіка. Треба підкреслити неоднозначну мотивацію використання тілесних покарань у педагогіці П. Абеляра. Філософ досить специфічно акцентує на цьому увагу: «А щоб зовсім нам позбутися підозри, коли-не-коли давав я й різок — з любові, а не з люті, з ласкою, а не з гнівом, і ті різки всі коштовні мазі насолодою перевищували»⁸.

З точки зору досліджуваної проблематики, на цьому варто зупинитися детальніше та окреслити контекст ситуації. Спочатку — загальний, потім — індивідуальний. Річ у тім, що саме по собі пороття в XII ст. не мало того еротичного підтексту, яким його наділяє XXI ст. Середньовіччя розглядало фізичні покарання як педагогічне дійство. Недарма Абеляр зазначає, що сам дядько Фульбер дозволив тілесні покарання, а судячи з тексту «Історії моїх страждань», вони спонукали до навчання. Отже, пороття радше відвертало увагу від романтичного підґрунтя стосунків вчителя і учениці, адже повністю вписувалося в педагогічні норми епохи високого середньовіччя. Тілесні покарання були самостійним педагогічним

⁵ Цит. за: Неретина С.С. «Ни одно слово не лучше другого». Философия и литература. Москва : Голос, 2020. 360 с. С. 90 (переклад з рос. авторів статті).

⁶ Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеляра й Елоїзи. С. 21.

⁷ Цит. за: Mews C.J. Abelard and Heloise. New York: Oxford University Press, 2005. 308 p., p. 58–59 (переклад з англ. автора статті).

⁸ Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеляра й Елоїзи. С. 22.

⁴ Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеляра й Елоїзи. С. 21.

прийомом, який мав не лише дисциплінувати, але й робити освіту корисною, впливати на якість знань, уникаючи пустого та безплідного навчання (Parsons, 2018. С. 131). Вони мали забезпечити краще запам'ятовування матеріалу (середньовіччя обґрунтовувало зв'язок болю з пам'яттю) (Там само. С. 133), а також стимулювати інтелектуальні здібності учня (Там само. С. 135–136).

Утім, з іншої сторони, покарання також мали на меті утвердження авторитету і влади вчителя над учнем (Там само. С. 152). У такому аспекті ми із загального контексту покарань повертаємося до індивідуальної ситуації і знову цитуємо Абеяра: «Вельми я чудувався його (Фульбера. — А. А.) простакуватості в цій справі; мабуть, не менший був мій подив, аніж коли б він доручив ніжну ягничку зголоднілому вовкові. Довіривши мені не лише навчати, але й суворо карати дівчину, що інше він учинив, як не дав моїм бажанням повну волю, а мені, хоч я цього й не просив, — нагоду схилити дівча до себе погрозами й різкою, якщо б не вдалося пестощами?»⁹

У дещо іншому контексті Абеяра знову згадує фізичну владу та побої. Хоча цей уривок не має прямого стосунку до навчання, він дозволяє глибше зрозуміти схильність П'єра Абеяра до підкорення власній волі інших людей: «Мало того: хоч ти, як могла, опиралася й відмовлялася, та все ж я частенько й супроти волі схилив тебе, слабшу за природою, до згоди, вдаючись для цього навіть до погроз і побоїв»¹⁰.

З огляду на вищевказане, зрозуміло, що покарання Абеяра мали маніпулятивний характер і слугували допоміжним засобом для досягнення власної мети. Але благочестивий погляд суспільства на покарання був тією причиною, чому ані Фульбер, ані інші не помітили у поротті еротичний контекст. Утім, навряд його не помітила сама Елоїза.

Але, на жаль, думка Елоїзи щодо цього невідома: в автобіографії Абеяра змальовує Елоїзу як об'єкт своїх бажань, не уточнюючи початкового ставлення дівчини ані до нього самого, ані до специфічного навчання-звabлення. Елоїза виборює власну суб'єктність лише у їхньому листуванні, де теж не торкається зародження почуттів. Проте ми згодні з дослідницею Р. Караз: з огляду на те, що дівчина ніколи не жалілася на примус, стверджувати це — означає позбавляти її будь-якої волі (Karras, 2017. С. 140).

Не без маніпуляції, але й не відверто насильницькими шляхами П'єр Абеяра вирішує завоювати серце дівчини. Ми вже окреслили поведінку Абеяра-педагога, а тепер повернемося до Абеяра-чоловіка. Що ж у цей період

відбувається у суспільстві, що змушує його обрати тактику розмов замість насильницьких дій і перейти до зваблення замість характерної тогочасним чоловікам підкресленої брутальності?

Є велика спокуса у тому, щоб пов'язати історію взаємин пари з куртуазним світоглядом. На перший погляд — нічого дивного: хронологічно події відбуваються в час зародження перших паростків куртуазної культури, Абеяра не цурається оспівування коханої, подібно до провансальських поетів, а сама Елоїза у своїх поглядах ідеалізує вільне кохання.

А втім, не все так однозначно. На початок XII ст. куртуазна культура ще не досягла свого розквіту і її вплив не був настільки повномасштабним, щоб стати еталоном поведінки. Зародження світогляду куртуазної культури хронологічно та ідейно співзвучне іншому явищу — так званому Овідіанському відродженню — періоду підвищеного інтересу до літературної спадщини Овідія (кінець XI — початок XIII ст.). Спочатку творами античного поета Овідія зацікавились у монастирях — осередках вченості, а потім наслідування стилю поета поширилося на всю середньовічну лірику.

«Мистецтво кохання» Овідія стало інструкцією спокуси. Поет передає чоловікам власний досвід: вчить вибору гідної партнерки¹¹, галантному звабленню вподобаної жінки, рекомендує наполегливо досягати взаємності, нехтуючи відмовою (ушляхетнює звичайне гвалтування¹²), радить чоловікам в процесі зваблення використовувати романтичне листування¹³. Чи застосовував Абеяра саме цю інструкцію для завоювання Елоїзи в силу своєї недосвідченості в «любовному мистецтві»? Ми не можемо точно стверджувати це, але знаходимо аналогію з рекомендаціями Овідія в автобіографії Абеяра.

Позиція Елоїзи щодо стосунків теж не має нічого спільного з куртуазним осмисленням кохання провансальською поезією, адже Елоїза замість возвеличення жінки обирає шлях покорі чоловіку, знаходить образи жертвовного кохання у латинській літературі Вергілія, Овідія, Лукана (Федотов, 1924. С. 101–103).

Дослідниця М. Вайтх, аналізуючи постать Елоїзи у контексті її філософських надбань, посилається на французького філософа кін. XIX — поч. XX ст. Е. Жільсона. Він акцентував самостійність філософських поглядів Елоїзи на кохання, які Абеяру залишаються не до кінця зрозумілими, попри знайомство з першоджерелом. Елоїза поділяє філософію Цицерона, згідно з якою справжня любов безкорислива, а плід істинного кохання — саме кохання: любляча

⁹ Абеяра П. Історія моїх страждань. Листування Абеяра й Елоїзи. С. 22.

¹⁰ Там само. С. 94

¹¹ Овідій. Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії. Київ: Основи, 1999. 299 с. С. 108.

¹² Там само. С. 122.

¹³ Там само. С. 117–118.

людина зацікавлена лише у даруванні любові (Waithe, 1989. С. 73). Жінка розуміла безкорисне кохання як пошук найвищого блага для партнера, яким для Абеяра було посвячення життя філософії (Там само. С. 73). Шлюб суттєво нашкодив би інтересам Абеяра, відвертаючи його від ідеалу безшлюбного філософа-священнослужителя (Там само. С. 75). Надто пізно Елоїза зрозуміла розбіжність між теоретичним осмисленням П'єром цитеронівських принципів та їх практичним втіленням у життя (Там само. С. 74).

Про інтимне життя коханців мало що відомо, однак поодинокі згадки дозволяють проаналізувати їхнє сексуальне життя у контексті середньовічних церковних поглядів. По-перше, зі слів Абеяра¹⁴ стає відомо про існуючу заборону інтимних стосунків у дні християнських урочистостей, на порушенні якої він сам наголошував у своїх листах до Елоїзи. Католицькою церквою приписувалося повне статеве утримання у Різдва, Великий та Троїцький пости, але Абеяра надавав пріоритет власним бажанням перед церковним послухом (Brundage, 1987. С. 162).

По-друге, Абеяра революційно стверджував рівноправність чоловіка й жінки у володінні тілами один одного під час статевої злуки (Le Goff та ін., 2008. С. 38). На протигагу середньовіччя приписувало жінці пасивну роль, а її тіло вважалося підвладним чоловіку не лише на християнських засадах, а й через гуморальну теорію: середньовіччя наділяло чоловіка повноцінним теплим тілом, а жінку — холодним, близьким до дитячого, через що і сама жінка сприймалася як холодна пожадлива порожнеча, яка очікує наповнення чоловічою енергією (Hartnell, 2019. С. 242, 258).

Шлюб є чи не найцікавішою частиною історії Абеяра та Елоїзи з історичної точки зору, адже коханці опинилися в епіцентрі суспільних змін. Якби події відбувалися буквально на десять років пізніше, ми говорили б про зовсім інший суспільно-політичний контекст оформлення їхнього шлюбу. На прикладі пари прозирає закладення основ церковного шлюбу як єдиної можливої законної форми союзу, утвердження целібату для священнослужителів і скасування конкубінату.

Досить суперечливим залишається питання приналежності Абеяра до вищого духовенства, з чим безпосередньо пов'язаний вступ у шлюбні відносини. Серед фахівців зустрічаємо протилежні думки. Російський історик початку ХХ ст. Г. Федотов вважає, що Абеяра не був священнослужителем, але належав до нижчих кліриків, що дозволяло йому легально одружитися (однак одруження ставало перепоною у кар'єрному зростанні) (Федотов, 1924. С. 27). Французька

історикиня Р. Перну також поділяє ці погляди й наголошує на тому, що звання клірика й каноніка не є синонімом до поняття «священник», а словом «клірик» тоді називали освіченого чоловіка. На думку дослідниці, Абеяра міг безперешкодно одружитися, навіть не втративши привілеї клірика (Pernoud, 2005. С. 48, 72–73).

Протилежної думки дотримується британський медієвіст К. Брук, котрий вважає Абеяра приналежним до вищого духовенства; у примітках до своєї статті він зазначає, що Абеяра був каноніком (можливо, каноніком м. Санс) (Brooke, 1956. С. 4). Також аргументом на користь духовного сану Абеяра є його викладання богословських дисциплін, що було можливо лише у разі входження до вищого духовенства. За умов приналежності Абеяра до вищого духовного сану інтимні стосунки були незаконними апріорі.

У ранньому середньовіччі, попри заборону, священнослужителі одружувалися. Поряд із шлюбом для духовенства традиційно існувала й інша форма стосунків — конкубінат. Різниця між шлюбом і конкубінатом полягала в різному соціальному та правовому статусі дружини та конкубіни: перша — рівна чоловіку, друга — служниця. Чоловік духовного сану мав можливість вступити у стосунки з однією конкубіною, маючи взаємні зобов'язання вірності один перед одним (Brooke, 2002. С. 64–66).

Проблема целібату та його остаточного утвердження особливо загострилася в період з ХІ по ХІІ ст. через посилення впливу католицизму на західноєвропейський світ, зростання ролі канонічного права й збільшення кількості чоловіків та жінок, готових скласти обітницю безшлюбності (Brooke, 2002. С. 68). Григоріанські реформи 1070-х років спричинили суттєві зміни всередині церкви, зокрема заборонили конкубінат (Le Goff та ін., 2008. С. 39).

Історик К. Брук вважає, що у дитинстві Елоїза спостерігала хаотичність шлюбних стосунків, що давало простір для формування її розуміння міжгендерних стосунків. Внесення деякої конкретики у питання пріоритетності шлюбу або ж сану священника вчений датує 1120-ми роками, вже після офіційного пострігу Абеяра та Елоїзи (Brooke, 2002. С. 67–68).

На думку К. Брука, Елоїза усвідомлювала три можливих аспекти стосунків на початок взаємин з Абеяром. Перший: розуміла, що союз каноніка та конкубіни є легітимним для суспільства, але критикується церквою. Другий: целібат був обов'язковим для каноніків від іподиякона й вище, і є необхідною умовою для просування щаблями церковної кар'єри. Третій: шлюб — таїнство й союз, благословений Богом і церквою (Brooke, 2002. С. 105).

Отже, відмову Елоїзи від шлюбу необхідно трактувати не як революційний маніфест жінки

¹⁴ Абеяра П. Історія моїх страждань. Листування Абеяра й Елоїзи. С. 94.

в ім'я власної свободи, а навпаки: як глибоке посвячення себе чоловіку попри власну репутацію та соціальний статус: «І хоч воно, здавалося б, гідна й священна річ — іменуватися дружиною, та для мене завжди було солодшим зватися подругою або ж, якщо не погидуєш, наложницею чи повією — з тим, бачиться, аби, що більше задля тебе принижуся, то більшу здобути від тебе милість, та й славі про твою досконалість менше нашкодити»¹⁵.

У контексті слави філософа цікавими є аргументи французького історика А. Де Лібера, який пов'язує погляди Елоїзи з пауліністичною концепцією шлюбу: говорячи про шлюбні стосунки, апостол Павло зазначає, що вони мають врятувати людей від сексуальної спокуси, але одночасно вони ж закабальють людину турботами світу (De Libera, 2004. С. 137). Шлюб, таким чином, дуже близький до перелюбу, адже людина, посвячена шлюбним стосункам, менше віддана служінню Богові. Елоїза, на думку вченого, робить надзвичайно цікаве перенесення пауліністичної доктрини турбот з життя християнина на життя філософа, який не здатний одночасно служити філософії та взяти на себе повсякденні турботи подружнього життя (Там само. С. 142). Елоїза ладна принести себе у жертву коханню, звільняючи Абеляра від проблем подружнього життя та обираючи найменш обтяжливу для філософсько-священнослужителя роль конкубіни.

Та не лише навколо Елоїзи на острові Сіте згуртувалися порушники церковних правил. Конкубінат, як стверджує російський історик Ю. Безсмертний, був розповсюдженим явищем XI–XII ст. (Бессмертный, 1991. С. 79–80). Таким чином, на початок XII ст., у період розгортання історії кохання Абеляра та Елоїзи, в церковному законі ще існувала лазівка для улаштування його під власні інтереси.

Попри вагомні аргументи й пручання дівчини коханці офіційно уклали шлюб. Можливо, як вважає К. Брук, Абеляру вдалося схилити Елоїзу до згоди через благочестиве й романтичне бачення таїнства шлюбу (Brooke, 2002. С. 106). Одруженням Абеляр мав надію заспокоїти опікуна Фульбера, репутацію якого було підірвано поведінкою Елоїзи. Але це дійство недовго було утаємниченим: опікун почав вголос говорити про шлюб племінниці.

Це стало причиною неспокійного життя молодих. П'єр Абеляр був вимушений поселити Елоїзу на деякий час у монастирі, аби позбутися чутка про одруження. Фульбер вирішив помститися: вночі його найманці вторглися у помешкання філософа й оскопили його.

¹⁵ Абеляр П. Історія моїх страждань. Листування Абеляра й Елоїзи. С. 63.

Чи мало середньовічне суспільство кастрацію за злочин? З одного боку, зустрічаємося з відвертим засудженням практики скалічення. Суспільне обурення висловлено в автобіографії Абеляра вустах натовпу пересічних людей¹⁶, у листах Фулькона до Абеляра¹⁷, а також століття потому у міркуванні-засудженні поета Жана де Мена¹⁸. Французькими законами означеної доби оскотчення теж засуджувалось (лише у звичаєвому праві м. Тулузи кастрація була правомірною, але на практиці покарання не застосовувалось (Тогоева, 2007. С. 80–81)). З іншого боку, кастрація у позасудових конфліктах у формі самосуду була нерідкою практикою і часто виправдовувалась королівським судом без подальшого покарання за вчинення каліцтва (Тогоева, 2018. С. 61).

Залишається відкритим питання, яке місце обіймав кастрований чоловік у соціумі. Відповідь знаходимо в листуванні П'єра Абеляра з пріором Фульконом:

«...Перш за все, ви уникли багатьох пристрастей, які знищують тих, хто не зазнав такої втрати. Адже лікарі стверджують, що такі чоловіки ніяким чином не зазнають таких пристрастей, хоча вони вважають, що ці люди втратили будь-яке щастя, вилучивши цю частину тіла. Тому ви більше не будете страждати від будь-якої сверблячки жару розбещеності та розкоші — зол, яких іноді зазнають навіть святі, — якщо це лише не походить від ваших думок»¹⁹.

У контексті листа Фулькона важливо зазначити, що не лише він, а й взагалі середньовіччя вважало кастратів звільненими від сексуальних бажань.

«...Ви також повинні вважати це великою перевагою, а саме те, що, не викликаючи підозри, вас прийматиме як гостя з максимальною довірою будь-який господар. Чоловік не буде боятися порушення подружньої вірності або запламування шлюбного ліжка»²⁰.

Але більше нас шокує відверте глузування вчителя Росцеліна, який прямо називає Абеляра «недоП'єром», вказуючи на те, що його фізична

¹⁶ Там само. С. 29.

¹⁷ Fulk, Prior of Deuil: Letter to Peter Abelard, (Epistola XIV) // Fordham University: [Веб-сайт]. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/fulk-abelard.asp> (дата звернення: 01.07.2021).

¹⁸ Першоджерело наведено у статті: Irvine M., Abelard and (Re)writing the Male Body: Castration, Identity, and Remasculinization. С. 90.

¹⁹ Fulk, Prior of Deuil: Letter to Peter Abelard, (Epistola XIV) // Fordham University: [Веб-сайт]. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/source/fulk-abelard.asp> (дата звернення: 01.07.2021). (Адаптований переклад з англ. авторів статті).

²⁰ Там само (адаптований переклад з англ. автора статті).

вада більше не дозволяє йому повною мірою називатися чоловіком.

«Клірик ти, мирянин або монах, яким іменем я визначав тебе, — мені немає сенсу це обмірковувати. Але, певно, ти брешеш, що, як раніше, можеш називатися «П'єром». Я переконаний, що ім'я чоловічого роду, якщо воно визначає звичайну річ по її роду, в такому випадку втрачить своє значення. Адже власна назва зазвичай втрачає своє значення, коли означуваний предмет втрачає повноту. Будинки називають не будинком, а незавершеним будинком, коли немає стін і даху»²¹.

Історик М. Ірвін стверджує, що після вчиненого каліцтва Абельяр сприймався як маргіналізований фемінізований євнух (Irvine, 2015. С. 94), а в подальших працях філософа можна бачити, як він захищається від нападів соціуму та по-новому самопрезентує себе. М. Ірвін прослідковує поступову еволюцію ідентифікації Абельяром себе з біблійною героїнею Сусанною на захисті під час Суасонського собору — до ототожнення себе з чоловіками: самокастратом Орігеном та цнотливим Ієронімом (Там само. С. 98–99). Вчений описує еволюцію поглядів П'єра Абельяра від фізичної маскулінності чоловіка до духовної мужності, утверджуючи верховенство духу над тілом, гендерної ідентичності — над статтю (Там само. С. 101).

Отже, романтичні стосунки Абельяра та Елоїзи охоплюють період з 1117 по 1119 роки, після чого Абельяр та Елоїза одночасно прийняли чернечий сан у монастирях: Елоїза — у Аржантеї, Абельяр — у Сен-Дені. Це завершило сексуально забарвлені взаємини, проте не спілкування між ними. Коли черниць вигнали з Аржантеї (бл. 1129 р.), Абельяр подарував Елоїзі монастир Параклет, який вона очолила у сані абатиси²². Проте і духовне наставництво ставало приводом для нових пліток, через що Абельяр мусив залишити Параклет.

Завдяки розпочатому новому етапу листування Елоїзи та Абельяра (бл. 1132–1135 рр.) ми спостерігаємо аналіз власного минулого та еволюцію світогляду колишніх коханців. У листуванні Елоїза виборює свою суб'єктність, вимагає відновлення спілкування, посилаючись на таїнство шлюбного союзу²³, пояснює свої філософські погляди на стосунки, не озвучені раніше Абельяром у автобіографії. Стає зрозумілим, що

жінка не примирилася з втратою Абельяра як чоловіка: «Хоч я й мусила б стогнати від жалю про те, що скоїла, та натомість зітхаю від жалю за тим, що втратила»²⁴. Але П'єр, зазнавши каліцтва, прийняв це за Божий порятунок від гріха розпусти й більше не марив інтимними стосунками. Такий благочестивий тон надалі починає підтримувати і Елоїза, заборонивши собі згадувати минулі почуття.

Є свідчення, що у пари був син, якого звали Астролябієм, але про його життя мало що відомо. Наприкінці життя Абельяр присвятив йому поему «Астролябію, моєму сину»²⁵, сповнену життєвих настанов, а Елоїза зверталася до абата Петра Вельмишановного з проханням забезпечити їх сина прибутковим місцем у церкві (Pernoud, 2005. С. 234).

Отже, проаналізувавши стосунки вчителя П'єра Абельяра та його учениці Елоїзи, можемо стверджувати, що ці особистості як репрезентанти своєї епохи діяли в соціокультурному контексті початку XII ст., а їхні взаємини зазнали впливу тогочасних реалій. Різномісні суперечливі впливи XII ст. — культурний підйом, посилення теологічного тиску — знаходили практичний прояв у житті нової інтелектуальної еліти, до якої належали Абельяр з Елоїзою. Наслідкування античних поетів дало поштовх до формування нової етики міжособистісних стосунків, прокладаючи шлях майбутній культурі куртуазії. З іншого боку, поглиблювався вплив католицизму на західноєвропейське суспільство.

Співвідношення гендерної ідентичності зі статтю у середньовічному суспільстві, розглянуте через оскоплення Абельяра, дозволяє проілюструвати, як він самотужки вирішує конфлікт із соціумом та відштовхує знущання щодо власної чоловічої неповноцінності. Тобто, у патріархальному світі з пануванням маскулінності Абельяр намагається знайти більш значущі якості на підтвердження свого права йменуватися чоловіком.

Через призму листування бачимо особистість Елоїзи від її власного імені, не затьмарену авторитетом П'єра Абельяра: світогляд Елоїзи, її бажання, почуття і самостійність мислення постають у всій повноті, що дозволяє вважати цей епістолярій надзвичайно цінним, як приклад жіночої самопрезентації у високому середньовіччі.

²⁴ Там само. С. 81.

²⁵ To Astralabe, My Son // Abelard and Heloise. The letters and other writings / Translated, with Introduction and notes, by William Levitan; selected songs and poems translated by Stanley Lombardo and by Barbara Thorburn. Hackett Publishing Company, Inc. Indianapolis/Cambridge, 2007. P. 294–301.

²¹ Цит за: Неретина С., Огурцов А. Пути к универсалиям. СПб. : РХГА, 2006. 1000 с. С. 446 (адаптований переклад з рос. авторів статті).

²² Абельяр П. Історія моїх страждань. Листування Абельяра й Елоїзи, с. 49.

²³ Там само. С. 62.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в средние века. Очерки демографической истории Франции. Москва : Наука, 1991. 240 с.
- Де Либера А. Средневековое мышление. Москва : Праксис, 2004. 368 с.
- Дюби Ж. Время соборов. Искусство и общество 980–1420 годов. Москва : Ладомир, 2002. 384 с.
- Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. // Одиссей. Человек в истории. М., 1990. С. 90–96.
- Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в Средние века. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. 160 с.
- Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тел в средние века. Москва: Текст, 2008. 189 с.
- Перну Р. Элоиза и Абеляр. Москва : Молодая гвардия, 2005. 242 с.
- Тогоева О.И. Дела плоти. Интимная жизнь людей Средневековья в пространстве судебной полемики. Москва; Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2018. 352 с.
- Тогоева О.И. Униженные и оскорбленные: мужская честь и мужское достоинство в средневековом суде // *Казус. Индивидуальное и уникальное в истории. Альманах-2006*. Москва, 2007. С. 71–101.
- Федотов Г.П. Абеляр. Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1924. 157 с.
- Хартнелл Д. Голые Средневековье. Жизнь, смерть и искусство в Средние века. Москва : Издательство АСТ, 2019. 320 с.
- Brooke C. N. L. Gregorian Reform in Action: Clerical Marriage in England, 1050–1200. *The Cambridge Historical Journal*. 1956. №. 1. Vol. 12. P. 1–21. DOI:10.1017/s1474691300000305
- Brooke C. N. L. The medieval idea of marriage. New York : Oxford University Press, 2002. 325 pp.
- Brundage J. Law, sex, and Christian society in medieval Europe. Chicago, London : The University of Chicago Press, 1987. 674 p.
- Duby G. Medieval marriage: Two Models from Twelfth-Century France. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1991. 140 pp.
- Irvine M. Abelard and (Re)writing the Male Body: Castration, Identity, and Remasculinization // *Becoming Male in the Middle Ages* / editor. by Cohen and Wheeler. New York, 2015. P. 87–106. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203765227>
- Karras R. Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others. London; New York : Routledge, 2017. 268 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315269719>
- Parsons B. Punishment and Medieval Education. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2018. 240 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781787443211>
- Waithe M. E. Heloise // *A History of Women Philosophers Medieval, Renaissance and Enlightenment Women Philosophers A.D. 500–1600*. Dordrecht etc., 1989. P. 67–83. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-009-2551-9>

REFERENCES

- Bessmertnyi, Y. L. (1991) *Zhizn i smert v srednie veka. Ocherki demograficheskoi istorii Frantsii*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Brooke, C. N. L. (1956) Gregorian Reform in Action: Clerical marriage in England, 1050–1200. *Cambridge Historical Journal*, 12(1), 1–21 [in English]. DOI: <https://doi.org/10.1017/s1474691300000305>.
- Brooke, C. N. L. (2002) *The Medieval Idea of Marriage*. New York: Oxford University Press [in English].
- Brundage, J. A. (1987). *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago, London: University of Chicago Press [in English].
- De Libera, A. (2004) *Srednevekovoie myshlenie*. Moskva: Praksis [in Russian].
- Dubi, G. (1990). Kurtuaznaia liubov i peremeny v polozhenii zhenshchin vo Frantsii XII v. In A. Ya. Gurevich (Ed.), *Odissei. Chelovek v istorii* (pp. 90–96) [in Russian].
- Duby, G. (1991) *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press [in English].
- Duby, G. (2002) *Vremia soborov. Iskusstvo i obshchestvo 980–1420 godov* [The Age of the Cathedrals: Art and Society 980–1420]. Moskva: Ladomir [in Russian]
- Fedotov, G. (1924) *Abeliar*. Peterburg: Brokgauz-Efron [in Russian].
- Hartnell, J. (2019) *Medieval Bodies: Life, Death and Art in the Middle Ages*. Moskva: Izdatelstvo AST [in Russian].
- Irvine, M. (2015). *Abelard and (Re)writing the Male Body: Castration, Identity, and Remasculinization*, In *Becoming Male in the Middle Ages*, Cohen & Wheeler (Eds.), (pp. 87–106). New York: Routledge [in English]. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203765227>

- Karras, R. (2017) *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*. London; New York: Routledge. [in English].
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315269719>
- Le Goff, Zh. (2003) *Intellektualy v Srednie veka. [Intellectuals in the Middle Ages]*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta [in Russian].
- Le Goff, Zh., & Trjuon, N. (2008) *Istoriia tel v srednie veka*. Moskva: Tekst [in Russian].
- Parsons, B. (2018) *Punishment and Medieval Education*. Woodbridge: Boydell & Brewer [in English].
DOI: <https://doi.org/10.1017/9781787443211>
- Pernu, R. (2005). *Eloiza i Abeliar*. Moskva: Molodaia gvardiia [in Russian].
- Togoeva, O. (2007). Unizhennyye i oskorblennyye: muzhskaia chest i muzhskoie dostoinstvo v srednevekovom sude. In Boitsov M. A. & Danilevskii I. N., Kazus. *Individualnoie i unikalnoie v istorii. Almanakh — 2006* (pp. 71–101), Moskva: Nauka [in Russian].
- Togoeva, O. (2018) *Dela ploti. Intimnaia zhizn liudei Srednevekovia v prostranstve sudebnoi polemiki*. Moskva, Sankt-Peterburg: Tsentri gumanitarnykh initsiativ [in Russian].
- Waithe, M. E. (1989). Heloise. In *A History of Women Philosophers A.D. 500–1600* (pp. 67–83). Dordrecht etc.: Kluwer Academic [in English].
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-009-2551-9>

Дата находження статті до редакції: 07.07.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)